

SADRU'D-DİN KONEVİ İLE AHI EVREN
ŞEYH NASİRU'DİN MAHMUD'UN
MEKTUPLAŞMASI

Dr. Mikâil BAYRAM'

Eskiler Şeyh Sadru'd-Din Konevî (673/1275) ile çağdaşı İranlı meşhur filozof, astronom ve matematikçi Hacı Nasîru'd-Din-i Tusî'nin mektuplaşmalarını ve bu mektuplarda bu iki bilginin birbirlerine bazı ilmi ve felsefi konularda soru sorup, cevap verdiklerini kabul etmişlerdir. Nitekim bu mektupları ihtiva eden ve kısaca «Mükâtebat»¹ diye adlandırılan müstakil bir eser, el-yazması nüshalar halinde kütüphanelerimizde yaygın olarak bulunmaktadır.² Burada bu mektupların Sadru'd-Din Konevî ile Hacı Nasîru'd-Din-i Tusî arasında değil, Kırşehir'de medfun Ahi Evren diye bilinen Şeyh Nasîru'd-Din arasında teati edilmiş olduğu ifade edilecektir. Ayrıca bu yanılmanın nereden kaynaklandığı da gösterilecektir.

KONEVİ İLE TUSİ'NİN MEKTUPLAŞTIKLARI İDDİASI

Sadru'd-Din Konevî ile Hacı Nasîru'd-Din-i Tusî (672/1273) arasında Mektuplaşmanın vâki olduğundan ilk defa Molla Abdur-Rahman Camî (898/1492), 881 (1476) yılında te'lif ettiği «Nafahatü'l-üns» adlı eserinde

(*) Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Öğr. görevlisidir.

1) Kâtib Çelebi, «Keşfu'z-zunûn»unda (II, 1758) bu mektupları «el-Mufavazat» diye adlandırmıştır.

2) Osman Ergin, Sadreddin Konevî ve Eserleri (Şarkiyat Mec. 79 - 80) adlı makalesinde «Mükâtebat»ın 18 nüshasını tesbit etmiştir. Biz bu 18 nüshadan başka 8 nüsha daha tesbit ederek bütün nüshaları gözden geçirdik. Bu yazıda zaman zaman bu nüshaların yerleri ve özellikleri söz konusu edilecektir. Tabii bizim göremediğimiz başka nüshalar da olabilir.

3) Nafahatü'l-üns Tercümesi, Trc. Lamiî Çelebi, İstanbul 1279, s. 632.

4) Mevzuatü'l-ulûm, İstanbul 1313, I, 572.

söz etmiştir.³ Camî'den sonra Taşköprü-zade Ahmed Ef. (966/1558) aynı iddiayı ileri sürmüştür.⁴ Gene aynı asırda Kastamonulu Latifî (990/1582), Sadru'd-Din Konevî'den «Nasîru'd-Din-i Tusî ile rumuz-i emr-i künden ve kunûz-i ilm-i ledünden miyanlarında aklî ve naklî çok sual ve cevab ve bahs u hitab geçmiştir.»⁵ diyerek bu iki bilgin arasında teati edildiği sanılan mektupların konularını da belirtmiştir. Kâtib Çelebi (1069/1658) de bu iki zat arasında teati edildiğine kail olduğu mektupları «el-Mufavazat» diye adlandırmıştır.⁶

Eskiler Konevî ile Tûsî'nin mektuplaştıklarına kesin olarak inandıklarından son zamanlarda Nasîrü'd-Din-i Tûsî ve Sadru'd-Din Konevî üzerinde araştırma yapanlar da bu konu üzerinde derin bir araştırmaya gerek görmeden sözü edilen mektupları ilmî araştırma ve tesbitlerine kaynak olarak ittihaz etmişlerdir.⁷

Konevî ile Hacı Nasîrü'd-Din arasında mektuplaşmanın vaki olduğundan ilk olarak bu iki bilginden 200 küsur yıl sonra yaşayan Mevlânâ Camî'nin söz etmiş olması ve Camî'den önce Sadru'd-Din Konevî ve Tusî'den bahseden pekçok tarihçi, tabakat ve menakıb yazarlarından hiçbirinin bu iki bilgin arasında böyle bir mektuplaşmadan bahsetmemiş olmaları, bu iddianın Camî'nin uydurduğu zannını uyandırmaktadır. Oysa bu mektupları ihtiva eden ve «Mükâtebat» diye adlandırılan eserin Camî'nin «Nafahat ül-üns» ünü te'lif ettiği tarih olan 881 (1490)'den önce istinsah edilmiş nüshaları vardır.⁸ Bu nüshalarda da Tusî ile Konevî'nin birbirlerine mektup

5) Latifî Tezkiresi, İstanbul 1314, s. 43

6) Keşfu'z-zunûn, II, 1758.

7) İran'da Müderris Razavî, «Ahval u asar-ı Hacı Nasîrü'd-Din-i Tusî» (s. 48 - 55) adlı eserinde daha çok Tusî'nin Konevî'ye yazdığı farzedilen mektuplar üzerinde durmuş ve bu mektuplardan pasajlar nakletmiştir. İstanbul Edebiyat Fakültesi Prof.larından Nihat Keklik ise, Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan adlı eserinin girişinde (s. 23) bu iki bilginin mektuplaşması iddiası üzerinde şüphe izhar etmektedir. Buna rağmen adı geçen eserinde Konevî ile Tusî arasındaki fikir ayrılıklarını belirtmeye çalışırken bu mektuplardan geniş ölçüde istifade etmekten kendini alamamıştır. Merhum Hocamız Hilmi Ziya Ülken de «İslâm Felsefesi ve Kaynakları» (s. 253 - 259) ve «Türk Tefekkürü Tarihi» (II, 145-147) adlı eserinde Konevî ile Tusî arasındaki görüş ayrılıklarını açıklamaya çalışırken bu mektuplara dayanmıştır.

8) Meselâ : Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2349'daki nüsha bunlardandır. Gerçi bu nüshanın istinsah tarihi yoktur. Fakat biraz ileride üzerinde duracağımız gibi, biz bu nüshanın Yar Ali Şirazî'nin (814/1411) yazısı olduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz. Ayrıca Pertev Paşa (Süleymaniye) Ktp. nr. 617 deki nüshanın da IX (XV). asır ortalarında istinsah edildiğini tahmin ediyoruz. Şehid Ali Paşa Ktp. nr. 1366 daki nüsha ise, 876 (1471) istinsah tarihlidir.

yazdıkları ileri sürülmüş durumdadır. Sadru'd-Din Konevî'nin «Nafahat ül-ilâhiyye» adlı eserinin sonunda yakınlarına, yakınlarının da kendisine yazdığı mektuplar yer almaktadır. «Nafahatü'l-ilâhiyye»'nin birkaç nüshasında Tusîye (iddiaya göre), Tusî'nin de kendisine yazdığı bazı mektuplar da bulunmaktadır.⁹ Muhtemelen böyle bir «Nafahatü'l-ilâhiyye» nüshası Camî'nin eline geçmiş ve sözü edilen iddiasına bu «Nafahatü'l-ilâhiyye» nüshası mesned olmuş olabilir. Nitekim Camî'nin, Sadrü'd-Din Konevî'nin «Nafahatü'l-ilâhiyye»sini okuyup istifade ettiğini adı geçen eserin sonunda bulunduğunu belirttiğimiz mektuplardan bazılarının mazmununu eseri olan «Nafahatü'l-üns»e dercettiğini biliyoruz.¹⁰ Kaldı ki, Camî bu eserinin adını (Nafahatü'l-üns) dahi Konevî'nin, «Nafahatü'l-ilâhiyye»sinin etkisinde kalarak koyduğu bellidir.

KONEVÎ İLE TUSÎ'NİN MEKTUPLAŞTIKLARI

İDDİASI VE YAR ALİ ŞİRAZÎ

Sadru'd-Din Konevî ile Hâce Nasirü'd-Din'in birbirlerine yazdıkları sânilan mektupların en eski nüshası Ayasofya Kütüphanesi nr. 2349'daki nüshadır. Cönk tipi bir cild içerisinde 50 varaktan ibaret olan bu nüshanın yazı, mürekkep ve kâğıdından VIII (XIV). asrın sonlarında istinsah edildiği rahatlıkla söylenebilir. Bununla beraber hiçbir yerinde müstensih ne adını, ne de istinsah tarihini belirtmemiştir. Ancak bu nüshadaki yazının başka yerlerdeki nümûneleri vasıtası ile «Mükâtebat»ın bu en eski nüshasının Yar Ali Şirazî (814/1411) tarafından istinsah edildiğini tesbit edebilmekteyiz. Şöyle ki: Sözü edilen «Mükâtebat» nüshasındaki yazının bir numunesi, Bursa Eski Eserler Kütüphanesi (H. Çelebi Kısmı) nr. 1183'de kayıtlı, kıymetli risaleler ihtiva eden bir mecmuadadır.¹¹ Başından sonuna kadar bir elden çıkmış olan mecmuanın 1a sahifesinde «Bu mecmua min evveliha ila ahiriha Şakayık ricalinden merhum Yar Ali Şirazî'nin hattıdır.» cümlesi yazılarak mecmuanın başından sonuna kadar Yar Ali Şirazî'nin el yazısı olduğu belirtildikten sonra Taşköprü-zade'nin «Şakayık-ı nu'maniye»sinde Yar Ali Şirazî hakkında söylenenler olduğu gibi buraya kayde-

9) Bu «Nafahatü'l-ilâhiyye» nüshalarından biri Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 1633'de, bir diğeri ise, Esad Ef. Ktp. nr. 1783'dedir.

10) Krş. Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah - Kâinat ve İnsan (Giriş), s. 10.

11) Bu mecmuanın tavsifi için bk. Ahmet Ateş, Konya Kütüphanelerinde bulunan bazı mühim yazmalar. Belleten, XVI, 119 - 121.

dilmiştir.¹² Mecmuaya nazaran hayli muahhar olan bu kaydı gene bu mecmuanın 2a sahifesinde bulunan bir başka kayıt doğrular niteliktedir. Çünkü Yar Ali Şirazî'yi tanıyan, belki de onun yakınlarından biri tarafından yazılmış olan bu kayıta Yar Ali hakkında Farsça bir kıt'a ile ölüm tarihi ay ve gün belirtilerek kaydedilmiştir.¹³ Buna göre Yar Ali Şirazî 1 Cemazi'l-evvel 814 (21 Ağustos 1411) yılında Cuma günü Bursa'da ölmüştür. Ayrıca Yar Ali Şirazî'nin Fahrü'd-Din-i Irakî'nin (682/1283) «Lemaat»ının şerhi olan «Lemahat»ında bu mecmuanın 99 b, 144 b sahifelerinde yer alan Müeyyed ü'd-Din el-Cendî'nin (700/1301) «Nafhatü'r-ruh ve tuhfetü'l-futûh» adlı eserinden ve «Tercüme-i Lamiye»sinden nakiller yapması¹⁴ da bu mecmuanın Yar Ali Şirazî tarafından istinsah edildiğini te'yid eden bir durumdur.

Böylece «Mükâtebat»ın Ayasofya Ktp.' nr. 2349'da kayıtlı bulunan bu en eski nüshasının Yar Ali Şirazî'nin elyazısı olduğu 814 (1411) yılından önce istinsah edilmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer önemli bir hususta şudur: Sadru'd-Din Konevî'nin Konya'da yaptırdığı camiin bitişiğinde bir kütüphane de kurduğu ve kendi kitaplarını bu kütüphaneye vakfettiği bilinmektedir.¹⁵ Yar Ali Şirazî'nin sözü edilen mecmuayı Konya'da Sadru'd-Din Konevî Kütüphanesinde istinsah ettiği, bu mecmuanın 74 a sahifesindeki,

هذه الوصية التي

صدرت من حضرت الشيخ الرباني صدر الحق والدين قدس الله سره

cümleden öğrenmekteyiz. Ayrıca bu kütüphanede Sadru'd-Din Konevî'nin özel bir defteri bulunduğu, Yar Ali Şirazî'nin bu mecmuadaki bazı dua ve risaleleri bu defterden istinsah ettiği de gene bu mecmuanın 97 a sahifesindeki,

نقل من دفتر الشيخ

صدرالدين رسی الله عنه هذا الدعاء مكتوب في دفتر الشيخ المذكور بخط الشيخ محي الدين بن سراقه

kayıtdan öğrenilmektedir. Bazı yerlerde ise, (76 b ve 96 b) sadece,

«منقول من دفتر الشيخ»

12) Bk. Şakayık-ı nu'maniyye (Şahsi kütüphanemdeki nüsha), yp. 6 b.

چون نامه بمريد صادق و مستميد عاشق محمد

13)

الطوسي رسيد بوصيد و بر سرو چشم نهاد و گفتم :

از نامه تو ملك جهان يافت دلم در لطف تو عمر جاويدان بافت دلم
دل مرده بدم چو نامه بر خوانده شد از هر حرف هزار جان يافت دلم

14) Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu, II, 4.

15) F. Nafiz Uzluk, Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi, s. 12, Konya Tarihi, s. 501 - 503; Sadreddin Konevî'nin Vasıyyeti, Şarkiyat, Mec., II 80 - 81

denilerek gene Sadru'd-Din Konevî kastedilmiştir. Bütün bu kayıtlar Yar Ali Şirazî'nin bu mecmuayı Konya'da, Sadru'd-Din Konevî Kütüphanesinde istinsah ettiğini ortaya koymaktadır. İleride arzedeceğimiz bazı hususlarla da te'yid edileceği gibi bu kayıtların delâletinden de «Mükâtebat»in yukarıda belirttiğimiz en eski nüshasının da gene Yar Ali Şirazî tarafından Konya'da, Sadru'd-Din Konevî Kütüphanesinde ve hatta Konevî'nin defterlerinden istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Yar Ali Şirazî'nin bu mecmuada numûnesini bulduğumuz elyazısı, çok tipik olup ilk bakışta siyakatı andıran bozuk bir nesih olduğu için rahatlıkla tanınabilir niteliktedir. Bu karakteristik özelliğinden dolayı Yar Ali'nin elyazısını başka yerlerde de bulduk. Meselâ : Müeyyedü'd-Din el-Cendi'nin Kılıç Ali Paşa (Süleymaniye) Ktp. nr. 606'da kayıtlı bulunan «Fusus ul-hikem şerhi»nin 791 (1387) yılında Bursa'da istinsah edilen nüshasına gene Yar Ali Şirazî kendi elyazısı ile haşiye yazmıştır.¹⁶ Keza Saidü'd-Din Ferganî'nin (701/1301) «Münteha'l-medarik» adlı eserinin Bursa Eski Eserler Ktp. (H. Çelebi Kısmı), nr. 488'deki nüshasının kenarlarında görülen bazı tashihlerin de gene Yar Ali Şirazî tarafından kendi elyazısı ile yazıldığı görülmektedir.

Yar Ali Şirazî bir süre Eretna Oğullarının hizmetinde elçi olarak çalışmıştır. Eretna Oğulları resmî tarihçisi Aziz-i Esterabadî, Yar Ali Şirazî'nin Kayseri'den Sadru'd-Din Konevî'nin Konyadaki makamına birkaç hâli gönderdiğini haber vermektedir.¹⁷ Bu haber de Yar Ali'nin, Sadru'd-Din Konevî'nin makamı ile ilgisi bulunduğunu gösterir. Durum öyle gösteriyor ki, Yar Ali Şirazî bir süre Konya'da bulunmuş, Sadru'd-Din Konevî'nin Kütüphanesine devam etmiş ve yukarıda sunduğumuz kayıtlardan da anlaşıldığı gibi, Konevî'nin burada bulunan özel defterlerini inceleme imkânı bulmuştur. Bu arada o zamana kadar yayınlanmamış olan Sadru'd-Din Konevî'nin Şeyh Nasîru'd-Din (veya Nâsiru'd-Din) Mahmud el-Hoyî'ye (Ahi Eren), Şeyh Nasîru'd-Din Mahmud'un da ona yazdığı mektuplardan bazıları ortaya çıkarmış¹⁸ ve Hâce Nasîru'd-Din-i Tusî'ye nisbet ederek ya-

16 Bk. Burada Levha, V, VI, VII.

17) Bezm u rezm, s. 384.

18) Sadru'd-Din Konevî, dostlarına, dostlarının da kendisine yazdıkları mektuplardan bazılarını son olarak te'lif ettiği «Nafahatü'l-ilâhiyye»sinin sonuna koyduğunu anlaşılmaktadır. Çünkü «Nafahatü'l-ilâhiyye»nin kendi tashihinden geçen nüshasında (Konya Yusufâğa ktp. nr. 5468) bu mektupları görmekteyiz. Bu mektupların bir kısmını da muhtemelen sakıncalı gördüğü için yayınlamamıştır. Fakat ölümünden sonra «Nafahat» müstensihleri bu mektupları ortaya çıkardıkça «Nafahat»in sonuna ilâve etmişlerdir. Bunun sonucu mektup sayısı bakımından birbirinden farklı «Nafahat» nüshaları ortaya çıkmıştır.

yınladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 500 küsur yıllık bir geçmişi bulunan Sadru'd-Din Konevî ile Hacı Nasîru'd-Din Muhammed et-Tusî'nin mektuplaştıkları iddiasının Yar Ali Şirazî tarafından ortaya atıldığı bir tahminden çok, bir vakıa olarak karşımıza çıkmaktadır. Yar Ali bilahere Bursa'ya gidip yerleşmiştir. Neşri Onu I. Bayezid devri bilginlerinden saymaktadır.¹⁹ Sözü edilen eseri Bursa'da neşretmiş olmalıdır.

Yar Ali'den sonra başkaları da aslında Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasîru'd-Din arasında teati edilen bu mektupları genel olarak Yar Ali'nin nüshasından kopye ederek yayınladıkça Konevî ile Tusî arasında teati edilmiş olarak göstermişlerdir. İki bilginin felsefî ve dinî konularda münakaşalarını ihtiva eden bu mektuplarda Şeyh Nasîru'd-Din Mahmud, Konevî'nin fikirlerine hayranlık duymakta ve tevazu göstererek, kendisini müridliğe kabul buyurmasını Konevî'den istemektedir.²⁰ Bu bakımdan Tusî ile Konevî'nin mektuplaştıkları haberi Anadolu bilginler için iftihar vesilesi olmuştur. Çünkü onlara göre, bir İranlı (Şîî) bilgin Sünnî bir bilgin karşısında ilzam olduğunu itiraf etmekte idi. Bu yüzden de bu mektupların nüshaları Anadolu'da gayet yaygındır.

KONEVÎ, TUSÎ İLE DEĞİL AHI EVREN İLE MEKTUPLAŞMIŞTIR

Şimdi, Yar Ali Şirazî'yi bu hataya veya zanna sevkeden sebepleri açıklamaya geçmeden önce, söz konusu mektupların Konevî ile Tusî arasında teati edilmeyip, Konevî ile Ahi Evren Şeyh Nasîru'd-Din Mahmud arasında teati edildiğine dair iddiamızı isbat etmeye çalışalım.

I — 605 (1208) yılında Malatya'da doğan Sadru'd-Din Konevî²¹ uzun süre hocası İbn ül-Arabî'nin (638/1240) yanında (Şam'da) bulunmuş, Moğol istilâsından sonra Anadolu'ya dönerek Anadolu Selçukluları Devleti'nin başşehri olan Konya'ya yerleşmiş²² ve burada yaptırdığı cami ve medresede hocasının meslek ve meşrebini yaymaya çalışmış ve 673 (1275)'de gene Konya'da vefat etmiştir. Bu dönemlerde bilhassa Anadolu'nun co-

19) Kitab-i Cihan-numa, Nşr. F. Taeschner, Leipzig 1951, I, 232.

20) Mükâtebat, Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2349, yp. 36 b - 37 b

21) Müsameret'ül-ahbar, s. 119; el-Veledü's-şafik, Fatih (Süleymaniye) Ktp. nr. 4518, yp. 117 b.

22) Nafahatü'l-ilâhiyye'deki bir kayıta 19 Şa'ban 640 (11 Şubat 1243) da Konevî'nin Halep'te olduğu, (Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 1633, yp. 62 b) aynı eserin 62 a sahifesinde ise 19 Cemazi'l-ula 652 (7 Mayıs 1254)'de Konya'da olduğu kayıtlıdır. Fakat 649 (1251) yılından önce Konya'ya gelip yerleştiğini gösteren bir kayda da raslanmıştır. Bk. Sadreddin Konevî'nin Felsefesi, s. 1.

ğusu Moğol istilâsı sebebiyle emniyet ve sükundan mahrum idi. Böyle bir ortamda seyr ü sefer güçlüğü göz önünde bulundurulursa Konevî ile Tusî'nin de birbirlerine mektup yazıp göndermelerinin güç olacağı tabiidir. Kaldı ki, mektupların Türkiye kütüphanelerinde bulunan 26 nüshasından birbirinden farklı 30 kadar mektup ortaya çıkmaktadır. Biri Konya'da, diğeri İran'da (Merağa) bulunan iki bilginin o günün şartlarında bu kadar çok mektuplaşamayacakları gayet açıktır.

II — Ahi Evren ise, aslen Azerbeycan'ın Hoy kasabasından olup, gençliğinde uzun süre Fâhru'd-Din-i Razi'nin hizmetinde bulunmuştur. Konevî'den en az 30 yaş büyüktür. İlk defa 602 (1205) yılında şeyhi ve kayınpederi Şeyh Evhadü'd-Din Kirmanî ve İbn ül-Arabi ile birlikte, Konevî'nin babası Şeyh Mecdü'd-Din İshak'ın delâletiyle Anadolu'ya gelmiştir. Önceleri Kayseri'ye yerleşen Ahi Evren daha sonra Konya'ya yerleşmiştir. II. Gıyasü'd-Din Keyhüsrev zamanında 5 sene müddetle hapsedilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra Mevlânâ ve çevresi ile aralarındaki mücadele şiddetlenmiş ve Şems-i Tebrizi'nin Ahiler tarafından katledilmesine kadar varmıştır. Sems'in öldürülmesinden sonra Kırşehir'e gidip yerleşen Ahi Evren burada iken Sadru'd-Din Konevî ile mektuplaşmışlardır.

Konevî, İslâm Dünyasında sezgiciliğin öncülerinden sayılan Muhyi'd-Din İbn ül-Arabi'nin yanında yetişmiş, buna karşılık Ahi Evren Şeyh Nasîr ü'd-Din, Akılcılığın öncüsü olan Fâhru'd-Din-i Razi'den ders almıştır. Bu ayrılık iki bilgin arasında teati edilen mektuplarda kendini göstermektedir.²³ Bunun sonucu olarak Ahi Evren Konevî'ye etki ederek, hocasının «Vaḥdet ül-vucûd» Felsefesini aklîleştirmeğe yöneltmiş, Konevî de Ahi Evren'e tesir ederek Tasavvufa meylini arttırmıştır.

III — Bu mektuplar arasında çok kısa (bir sahife, hatta 7 satır) olan mektuplar vardır.²⁴ Sadru'd-Din Konevî gibi bir bilginin Merağa'ya veya İran'ın başka bir şehrinde bulunan meşhur bir filozofa mektup yazıp da bu mektubun sadece 7 satır olmasını²⁵ kabul etmek mümkün değildir.

IV — Mektuplardan bazısı iki bilginin ilmî konularda tartışmalarını ihtiva eder. Bu tarz mektupların her biri bir risale olacak kadar uzundur. Bazıları ise, kısadır ve iki bilginin birbirlerine samimi duygularını ve bazı siyasî ve aktüel olayları ihtiva eder. Böyle devrin siyasî olayları ile de ilgisi

23) Muhyi'd-Din İbnü'l-Arabi'nin Fâhru'd-Din-i Razi'ye yazdığı mektupta (Resailu İbni'l-Arabi, 15. Risale) bu iki bilgin arasındaki fikir ayrılığı görülmektedir.

24) Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 1633, yp. 111 a - 114 a.

25) Aynı yerde, yp. 111 b.

bulunan bir mektup üzerinde -iddiamıza kesinlik kazandıracak nitelikte bulunduğumuz için- genişçe durmak istiyoruz.²⁶

25 Şevval 653 (27 Kasım 1255) tarihinde yazıldığı da kayıtlı olan bu mektupta, mektubun yazarı Sadru'd-Din Konevî'ye kendisi ile görüşmek arzusu içinde olduğunu «Seni görmediğim bir gün, bana bin ay ve seni görmediğim bir ay bana bin yıl kadar uzungeliyor» diyerek ifade ettikten sonra Necmü'd-Din'in²⁷ feyîzli sohbetinde bulunduğunu, daha sonra Kadı Mecdü'd-Din-i Merendî'nin²⁸ de bu sohbe katıldığını ve sohbet sırasında Atabeg²⁹ ile Mahmud Beg'in³⁰ de gerçek zahidin vasıfları hakkında bir iki

26) Fotokopisini de sunduğumuz bu mektubun bilinen iki nüshasından biri Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 1633, yp. 113 b de, diğeri Esad Ef. (Süleymaniye) Ktp. nr. 1783. yp. 87 a dadır. Bk. Burada Levha, IV.

27) Bu zat Sadru'd-Din Konevî'nin talebelerinden olup, Kırşehir'de Müderrislik, Sivas'ta kadılık yapmıştır. Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 1633, yp. 92 a da Konevî'nin bu zata bir mektubu da vardır. Bu zat için bkz. İbn Bibi. s. 527; Kayseriye Şehri, s. 80.

28) Kadı Mecdü'd-Din Merendî, Anadolu Selçukluları Devri'nin tanınmış bilginlerindendir, (Bk. Müsameretü'l-ahbar, s. 306). Kırşehir'de de bulunmuş olmalı ki, Kırşehir ve çevresinde mülkleri ve bir hanı bulunduğu vakfiyelerden öğrenilmektedir. Bk. Kırşehir Emiri Caca-oğlu Nuru'd-Din'in Vakfiyesi, s. 28, 34. Bu vakfiyede Kırşehrî diye nisbelendirilmiştir. Bundan da anlaşılıyor ki, bu zat Kırşehirlidir.

29) Burada adı anılmayan Atabeg, Konya'daki «Atabekiyye» Medresesinin kurucusu Atabeg Fahrü'd-Din Arslan Doğmuş b. Yaruk olmalıdır. Çünkü bu mektubun yazıldığı tarih olan 653 (1255)'den bir yıl önce, yani 652 (1254) yılı (8 Ramazan'da) de Celâlü'd-Din Karatay Atabeg olarak ölünce II. İzzü'd-Din Keykavus, Arslan Doğmuş'u Atabegliğe getirmiştir. Bk. Müsameret ül-Ahbar, s. 40; İbn Bibi, s. 618. Köseadağ Savaşı sırasında Emir-i alem olarak gördüğümüz Arslan - Doğmuş, II. Gıyasü'd-Din'in sancağını taşıyordu. Bu savaşta Selçuklu Ordusu yenilince, Mağlup sultanı kurtarmayı başaran Arslan - Doğmuş bir süre de Emir-i Ahurlukta bulunmuştur. Sivrihisar'ın Mülk köyünde 645 (1247) de yaptırılan camii kitabesinde, bu camii yaptıran kişi olarak adı geçen Emir-i Alem Doğan Arslan b. Yaruk'un aynı Fahr üd-Din Arslan - Doğmuş b. Yaruk olması kuvvetle muhtemeldir. Sayın hocam Neş'et Çağatay'ın haklı olarak ileri sürdükleri gibi (The Mescid of Doğan Arslan, Fifth Congress of Turkish Art, s. 217) bu mescidin kitabesinde adı geçen Doğan Arslan, İbn Bibi'nin (s. 481) Sa'dü'd-Din Köpek'e suikast esnasında onu katleden kişi olarak adı geçen Emir-i Alem Doğan olması muhtemeldir. Bu takdirde Atabeg Fahrü'd-Din Arslan - Doğmuş, Sa'dü'd-Din Köpek'i öldüren kişi olarak karşımıza çıkıyor. II. İzzü'd-Din Keykavus ile IV. Ruknü'd-Din'in mücadelesinde önceleri II. Keykavus'un yanında yer almış ve onun Atabeg'i olmuş iken, Sultanhanı Savaşından sonra IV. Ruknü'd-Din Kılıçaslan'ın tarafına geçmiştir. Atabeg Arslan - Doğmuş hakkında geniş bilgi için bk. Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 468 - 481; Menakıb ül-arifin, I, 305, 444; Mevlânâ'nın Mektupları, s. 224.

30) Bu mektupta adı geçen Mahmud Beg, I. Alaü'd-Din Keykubad'ın vezir-

söz söylediklerini ve bu sözlerin kısa özetini Konevî'ye hikâye ettikten sonra o sohbetinde bulunan sadece «Hazret-i Vezir» diye zikrettiği vezirden³¹ de -adını anmaksızın- sitayişle bahsetmektedir. Bundan sonra o günün 25 Şevval 653 (27 Kasım 1255) Cumartesi günü olduğunu ve o gün hamama gittiklerini dönüşte «Melikü'l-havass ve'l-umera» diye tanıttığı Bedrü'd-Din Abdü's-Samed Yalmanî³² ile karşılaştığını, görüşüp kucaklaştıktan sonra bu zatla da bu gece veya yarın gece bir toplantı yapacaklarını da bildirmektedir.

Görüldüğü gibi bu mektupta adları geçen kişiler Anadolu'da yaşamış devlet adamlarıdır. 652 (1254) de Celâlü'd-Din Karatay'ın ölümünden hemen sonra 647 (1249)'den beri süre gelen müşterek saltanat dönemi sona ermiş, kardeşlerden II. İzzü'd-Din Keykavus tek başına Konya'da saltanat sürerken IV. Rüknü'd-Din Kılıçaslan Kayseri'ye giderek orada sultanlığını ilân etmiş ve Moğolların himayesinde kardeşi ile mücadeleye başla-

lerinden Tacü'd-Din-i Mervezi'nin oğlu olabilir. Babasının Konya'da «Tacü'l-Vezir» diye anılan türbesinde medfun olduğu bilinmektedir, Bk. Konya Tarihi, s. 759 - 764.

31) Mektubun 653 (1255)'de yazıldığı belli olduğuna göre, bu tarihte adı belirtilmeyen vezirin 652 (1254)'de II. İzzü'd-Din Keykavus tarafından bu makama getirilen Kadı İzzü'd-Din Muhammed olması gerekir. Bk. Müsameretü'l-Ahbar, s. 40 - 42. Vezir olunca Moğollarla mücadele etmiş, 23 Ramazan 654 (14 Ekim 1256) günü Moğollarla yapılan Sultanhanı Savaşı yenilgisinden sonra öldürülen 14 komutandan biri de Vezir İzzü'd-Din Muhammed idi. Hakkında geniş bilgi için bk. İbn Bibi, s. 621 - 623; Anonim Tarih-i Ali Selçuk, s. 53; Selçuklu Zamanında Türkiye, s. 478 - 481.

32) Devrin tarihlerinde adı geçmeyen bu emirin Kırşehir'de mülkleri bulunduğu Caca-oğlu Nuru'd-Din Vakfiyesinden (s. 39 - 40) anlaşılmaktadır. Ayrıca Konya'da Debbağlar çarşısında da hanı bulunduğu, Şemsü'd-Din Altunaba Vakfiyesinden (Belleten, XI, 234) öğrenilmektedir. Bedrü'd-Din Yalmanî'nin bu mektubun yazıldığı tarihte (653/1255) hayatta olduğuna göre Altunaba Vakfiyesinin 598 (1201) olan tarihinde istinsah hatası olmalı. Çünkü 653 (1255)'de hayatta olan bir şahsın 598 (1201)'den önce han yaptırması imkân dahilinde değildir. Bu gün Aksaray - Nevşehir yolunun kuzey cihetinde Yalman adında bir köy vardır. Bu şahsın nisbesi, onun buralı olabileceğini düşündürmektedir. Mektupta «Melikü'l-Havass» diye tanıtıldığına göre, II. İzzü'd-Din Keykavus'un ordu komutanı olduğu ve 652 (1254)'de Kadı İzzü'd-Din Vezirliği, Arslan - Doğmuş Atabekliğe getirilirken Bedrü'd-Din Yalmanî de bu makama getirilmiş olmalı. Ayrıca Sultanhanı yenilgisinde Kadı İzzü'd-Din ile birlikte Baycu Noyan tarafından öldürülen ve devrin tarihçilerinin adlarını kaydetmedikleri 14 Ümeradan birinin de (Anonim Selçuklu Tarihi, s. 53; Müsameret ül-Ahbar, s. 41 - 42; İbn Bibi, s. 616 - 621) Bedrü'd-Din Yalmanî olduğunu tahmin ediyoruz. Çünkü bundan sonraki olaylarda adı geçmemektedir. Belki de Sultan Hanı savaşında önemli bir görevde bulunuyordu.

mişti.³³ II. İzzü'd-Din Keykavus da bu mektupta adları geçen Kadı İzzü'd-Din Muhammed'i Vezirliğe, Fahu'd-Din Arslan-Doğmuş'u Atabegliğe getirttiği gibi, daha birçok şahısları belli makamlara tayin ettikten sonra³⁴ Türkmenlerin de desteğini alarak Moğollarla ve kardeşi ile mücadeleye koyuldu. Bu mektupta adları geçen ümera Moğollara karşı mücadele ittifakı içinde olan kişilerdir. Bu mektubu Sadru'd-Din Konevî'ye yazan -ki, iddiamıza göre Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-Din Mahmud'dur- ile Konevî'nin de bu ittifak içinde oldukları ortaya çıkmaktadır. Nitekim tam bu tarihlerde, yani 653 (1255) yılı içinde Konevî'nin de Kırşehir'e yani Ahi Evren'in ikâmet etmekte olduğu yere gittiğini,³⁵ bu sırada Vezir İzzü'd-Din Muhammed'in de Kırşehir ve havalisinde kardeşlerin arasını bulma çabası ve harp hazırlıkları içinde bulunduğu tarihlerde kayıtlıdır.³⁶ Netice olarak bu mektubun Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-Din tarafından, Kırşehir'den Sadru'd-Din Konevî'ye yazıldığı gayet açıktır. Bu mektubun Tusî tarafından yazılmış olamayacağı müstensihler tarafından da farkedilmiş olmalı ki, bu mektubun içinde bulunduğu mecmuanın 110 - 112. sayfelerindeki 5 mektupta Tusî'nin adı açık olduğu halde 112b ve 113a da bulunan bu mektubun başına sadece

« صورت مکتوبی که ناصرالدین بحضورت شیخ نوشت »

cümlesi yazılarak Tusî'ye ait olduğu tasrih edilmemiştir.

V. Diğer bir mektupta, mektubun yazarı bir vakıasını (Ruya) Sadru'd-Din Konevî'ye anlatmaktadır.³⁷ Yazar bu mektubunda «Ahina» (Ahimiz veya kardeşimiz) dediği Muvaffakü'd-Din el-Merağî³⁸ ile Fakih Ahmed'i³⁹ rüyada gördüğünü, Fakih Ahmed'in kendisi ile Farsça konuştuğunu, hırkası-

33) İbn Bibi, s. 608 - 616; Ebü'l-Ferec Tarihi, II. 560; Anonim Selçuklu Tarihi, s. 52 - 53; Müsameret ül-Ahbar, s. 39 - 40.

34) İbn Bibi, s. 601 - 615; Müsameret ül-Ahbar, s. 40 - 43; Anonim s. 53.

35) İbn Bibi, s. 613.

36) İbn Bibi, s. 612 - 615; Anonim, s. 53; Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 475.

37) Bu mektubun bir tek nüshası var o da Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. nr 1633, yp. 113 a'dadır. Bk. Burada Levha, V.

38) Baş vurduğumuz kaynaklarda bu zatın adına rashyamadık. Ahilerden biri olması muhtemeldir.

39) Anadolu Selçukluları devrinde, Konya'da yaşamış Fakih Ahmed adında iki mutasavvıf vardır. Özellikle cunûn haliyle meşhur olan Fakih Ahmed, Şeyh Evhadü'd-Din Kirmani'nin müritlerinden olup 618 (1221) de ölmüştür. Evhadü'd-Din-i Kirmani'nin (635/1238) Menakıb-namesinde (Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-

nı çıkarıp kendisine verdiğini, o da bu hırkayı alıp elbisésinin içinden giydiğini bildirmektedir.

Görüldüğü gibi bu mektubun da Hâce Nasîrü'd-Din Tusî tarafından yazılmış olamayacağı ortadadır. Çünkü Fakih Ahmed, Şeyh Nasîrü'd-Din Mahmud gibi Evhadü'd-Din'in müritlerinden olup, Anadolu'da yaşamış olması bir yana Hâce Nasîrü'd-Din'in onun elinden hırka giymesi de düşünülemez.

VI — Genel olarak mektuplardaki ifadelerden bu iki bilginin zaman zaman görüştükleri anlaşılmaktadır. Sadru'd-Din Konevî'ye yazılan mektup-

Din-i Kirmanî, s. 189 - 190) Fakih Ahmed'in adı geçmektedir. Bu eserde anlatıldığına göre, Evhadü'd-Din, Konya'da bulunduğu zaman pek çok kimseler gelip kendisini ziyaret ediyorlardı. Konuşmalar sırasında kendisine, burada Fakih Ahmed adlı birinin bulunduğunu, fakirlik davası güttüğünü, yaz ve kış dağlarda yaşadığını, kendileriyle ilgilenmeyip gayri müslimlerle dost olduğunu, gayri müslimleri müslümanlara tercih ettiğini anlatarak kötülemişlerdir. Kirmanî de onlara : Fakih Ahmed'in Hak Taala'nın has kularından olduğunu, onun iki alemi olup, biri «Alem-i suhv» diğeri «Alem-i sukr»dür. Ona ise, daha çok Sukr alemi galip geldiğini söyleyerek Fakih Ahmed aleyhinde olanları ikna etmiştir. Eflâkî'de «Menakıb ül-arifin» de Fakih Ahmed'ten söz etmiştir. Eflâkî'ye göre de, Fakih Ahmed Mevlânâ'nın babası Bahaü'd-Din Veled'in (628/1231) talebesi ve müridi olup, sonradan üzerine gelen bir hâl neticesinde dağlara çıkmış ve oralarda uzun müddet yaşamıştır. Ancak hocasının vefatından sonra şehre (Konya) inmiştir. Eflâkî, Fakih Ahmed'in 618 (1221)'de vefat ettiğini, cenaze namazının Mevlânâ tarafından kılındığını da yazmaktadır. (Bk. Menakıb ül-Arifin, I. 419 - 420). Nitekim Konya Fakih Ahmed Türbesindeki kitabede de «Melikü'l-Abdal, Seyyidü'l-Meczubin) şeklinde tavsif edilen Fakih Ahmed'in 618 (1221)'de öldüğü kayıtlıdır. Görüldüğü üzere Eflâkî, Fakih Ahmed hakkında yazdıklarında tenakuza düşmektedir. Zira eğer Fakih Ahmed'in 618'de öldüğü doğru ise, -ki doğrudur- Bahaü'd-Din Veled'in ölümünden sonra şehre inmiş olması mümkün olmaz. Kaldı ki, bu tarihte Bahaü'd-Din Veled ve oğlu Mevlânâ henüz Konya'ya gelmemişlerdir. İlk defa sayın İ. Hakkı Konyalı, Mevlânâ'nın dostu olan Fakih Ahmed adlı başka bir zatın Konya'da yaşadığını tesbit etmiş ve Eflâkî'nin cunnun hali ile meşhur olan Fakih Ahmed ile Mevlânâ'nın dostu olan Fakih Ahmed'i birbirine karıştırmış olduğunu belirtmiştir. (Bk. Konya Tarihi, s. 395 - 396), Bu ikinci Fakih Ahmed'in mezarı Hoca Cihan Türbesi mezarlığındadır.

Diğer taraftan Prof. B. Feruzanfer, Huseyn-i Kerbelâi'nin (962/1554) «Ravzatü'l-Cinan» adlı eserinde (s. 49, 388) Fakih Ahmed Esbustî adlı birinden «aslen Konya'lı olup mezarı Tebriz civarındadır» şeklindeki ifadesine dayanarak, burada adı geçen Fakih Ahmed Esbustî (Esbust, Tebriz civarında bir köydür) ile, «Menakıbü'l-Arifin»de «Menakıb-i Evhadü'd-Din-i Kirmanî» de bahsi geçen Fakih Ahmed'in aynı kişiler olduğunu, Eflâkî'nin onun vefat tarihi için verdiği 618 (1221) tarihinin de 628 (1231) olması gerektiğini ileri sürmektedir. (Bk. Menakıb-ı Evhadü'd-Din'in Önsözü, s. 26-27). Oysa Fakih Ahmed'in Konya'daki türbesi bu gün dahi sağlam bir vaziyettedir ve kitabesindeki tarih, Eflâkî'nin

larda: «Seni görmediğim bir ay bana bin yıl, seni görmediğim bir gün bin ay kadar uzun geliyor»⁴⁰ ve «Bu konunun tafsilatını görüştüğümüz zaman anlatırım»⁴¹ gibi ifadeler ve aşağıda sunacağımız pasajlar bunu açık olarak göstermektedir. Oysa hiçbir kaynakta ne Konevî'nin İran'a gittiğine ve ne de Tusî'nin Anadolu'ya geldiğine dair bir kayıt vardır. Buna karşılık Ahi Evren Şeyh Nasîrû'd-Din ile Sadru'd-Din Konevî'nin zaman zaman görüş-tüklerine dair Menakıb-namelerde kayıtlar bulunduğu gibi⁴² Tarihci Geli-bolulu Âli, Ahi Evren'den bahsederken «Bu hakire manzurdur ki, mezbur bir zaman Konya'da sakin olmuşlar, gâh u bîgâh Sadru'd-Din Konevî Hazret-lerinin hidemat-i sayelerine intisab arze kılmışlar.»⁴³ diyerek bu iki bilginin sık sık görüşüklerini tesbit ettiğini ifade etmektedir. Keza İbn Bibi'nin Sadru'd-Din Konevî'nin Kırşehir'e gittiğine dair haberinden başka,⁴⁴ Hacı Bektaş Menakıb-name'sinde Hacı Bektaş ile Sadru'd-Din Konevî arasında geçen mütaaddid menkibeler anlatılmaktadır.⁴⁵ Bu rivayetler Konevî'nin bir-kaç defa Kırşehir ve çevresine gittiğini, dolayısıyla Ahi Evren ile de görüş-tüğünü göstermektedir. Ayrıca Ahi Evren'in, Konevî'nin iki eserini Farsça'ya

verdiği tarihtir. Bu bakımdan Kerbelâî'nin onu Esbust'e nisbet edişi doğru ola-bilir. Fakat Esbust'de (Tebriiz) öldüğü ve türbesinin orada olduğu şeklindeki söz-leri doğru değildir. Burada asıl önemli olan husus şudur : Anadolu'da te'lif edil-en türkçe eserlerin ilki olduğu öne sürülen, F. Köprülü tarafından (Türk Yur-du Mec. IV, 89 - 99) neşredilen «Çerh*- name» ile H. Mazioğlu'nun yayınladığı (Ankara 1974) «Evsafu Mesacid iş-şerife» adlı eserlerin 618 (1221)'de ölen Fakih Ahmed'e mi? Yoksa Mevlânâ'nın dostu olan Fakih Ahmed'e mi ait olduğunun belirlenmesidir. Her iki naşir de Fakih Ahmed adında iki ayrı zatın mevcudiyetinden habersiz olduklarından bu husus belirlenmiş değildir. Nitekim Türkçe ve Farsça eski Menakıb-nameler de bu iki Fakih Ahmed'i tefrik etmiş değillerdir.

Ahi Evren'in, Sadru'd-Din Konevî'ye yazdığı bu mektupta, Fakih Ahmed'i rüyada gördüğünü ve kendisiyle Farsça olarak konuştuğunu yazmaktadır. Ahi Evren'in, Evhadü'd-Din Kirmanî'ye yakınlığı göz önünde tutulursa bu Fakih Ahmed'in Kirmanî'nin müridi ve ilk Ahilerden olan Fakih Ahmed olduğu rahatlıkla kabul edilebilir. Muhtemelen yukarıda bahsi geçen ilk Türkçe eserler ikinci Fakih Ahmed'e aittir.

40) Bk. Burada Levha, IV.

41) Risale-i arş, Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 1633, yp. 117 b.

42) Menakıb ül-Arifin, I, 119, 360; Menakıb-i Hacı Bektaş-i Veli, s. 50 - 54.

43) Kühn ül Ahbar, V. 62.

44) el-Evamir ül Alâiyye, s. 613.

45) Menakıb-i Hacı Bektaş-i Veli, s. 56 - 64.

tercüme ettiğini de tesbit etmiş bulunuyoruz.⁴⁶ Bu da, bu iki bilgin arasında dostane bir ilginin bulunduğunu gösterir.

Sadru'd-Din Konevî bu dostuna yazdığı mektuplardan birinde, dostunun görüşme isteğine aynı şekilde görüşmek istiyakı içinde olduğunu, fakat fırsat ve uygun bir zaman bulamadığını belirterek karşılık vermekte ve mektup ile de görüşmenin (Muvasalat) caiz olduğunu ifade ettikten sonra kritik etmesi (fesat ve sevabını göstermesi) için iki eserini gönderdiğini bildirilmektedir.⁴⁷ Bu eserlerden birinin adı «Hasilu netaici'l-efkâr» olarak kaydedilmiştir.

Sadru'd-Din Konevî'nin bu mektubuna cevap olarak Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-Din (Fakat metinde Hace Nasîrü'd-Din Muhammed et-Tusî'dir.): «Mektubunuz sadık ve aşık müride ulaşınca öpüp baş ve gözünün üstüne koydu.» dedikten sonra memnuniyetini şöylece dile getiriyor: «Senin mektubunla gönlüm dünya mülkünü buldu. Senin lutfunla gönlüm hayata kavuştu. Gönlüm ölü iken mektubun okununca her harfinden bin can buldu gönlüm.»⁴⁸ Bundan sonra Konevî'nin kendisine gönderdiği «Raşhu'l-bal» ile «Hasilu netaici'l-efkâr» adlarındaki eserler hakkında görüşlerini yazıp gönderdiğini ve gözü yolda beklemekte olduğunu belirtmektedir.⁴⁹

Görüldüğü gibi bu mektupta geçen samimi ifadeler bu iki bilgin arasında çok sıkı bir ilgi bulunduğunu aralarında dostluk derecesinde bir tanışıklığın var olduğunu gösterir.

VII — Bu mektuplardan birinde⁵⁰ Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-Din Mah-

46) Ahi Evren, Konevî'nin «et-Teveccüh ül-ettemm» adlı eserini Farsça'ya tercüme etmiş ve tercüme yazdığı önsözde Konevî'nin kendi elyazısı olan nüshadan bu tercüme yaptığını belirtmiştir. Bu tercümenin bilinen tek nüshası Konya Yusufpaşa Ktp. nr. 4866, yp. 33 a - 50 b'dedir.

47) Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2349, yp. 36 b. Bu mektubun nüshaları gayet yaygındır.

48) Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2349, yp. 36 b - 37 b :

جهانرا زحسن وز اقران خویش
که بیرون شدن دید دوران خویش
بشد تا بگوید بسطان خویش
وفات الشيخ العالم الفاضل شيخ يار علي نورالله قبره في غرة جمادى الاول يوم الجمعة سنة
اربع عشر مائة بمدينة بروس .

49) Mükâtebat, Ayasofya Ktp. nr. 2349, yp. 36 b - 37 b.

50) Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2412, yp. 52 b - 62 a.

mud el-Hoyî (Metinde sadece Nasîru'l-Mille ve'd-Din olarak geçmekte ve Tusi'nin adı sarîh değil), «Birader-i aziz, Muharriru'l-fazail, Seyyidu'l-akran Tacu'd-Din-i Kâşi» diye andığı bir zatın⁵¹ Konevî'den kendisine mektup getirdiğini ifade etmektedir. Bu mektubun muhtevâsından anlaşıldığına göre Sadru'd-Din Konevî, Ahi Evren'e Felsefeye dair olduğu anlaşılan «Risale-i Tuhfetu's-şekur» adlı eseri⁵² hakkında kendisine bazı sorular sormuş, bu arada bu eseri yazmaktan maksadının ne olduğunu öğrenmek istemiştir. Ahi Evren de Konevî'nin sorularına cevap vermektedir. (56a - 62a)

Aynı cild içindeki diğer bir mektupta gene Ahi Evren Şeyh Nasîru'd-Din Mahmud el-Hoyî, (Mektubun takdim kısmında Tusi'nin tam adı verilmiştir) Sadru'd-Din Konevî'nin bazı sorularına cevap vermekte ve bir münasebetle «676 (1278) yılında hizmetinde bulunduğum ve kendisinden istifade ettiğim sırada Efendimiz, Kadılar kadısı, Bilginler ve Araştırmacılar

51) Bu zat Mevlânâ'nın bir mektubunu da Kırşehir Emiri Seyfu'd-Din'e götürülen ve tacir olduğu anlaşılan (Bk. Mektuplar, s.185) kişidir. Mevlânâ'nın mektubunda adı sadece Tacu'd-Din olarak geçmektedir. «Menakibu'l-Arifin»de de (I, 278 - 279) el-Hac Kâşi adında, birkaç defa hacca gitmiş, seyahatları sırasında pekçok şeyhin sohbetlerinde bulunmuş, Sadru'd-Din Konevî'nin bağlılarından biri vardır ki, bir defasında Mevlânâ ile Konevî'nin buluştukları mecliste o da bulunmuş, Mevlânâ'ya karşı terbiyesizlik edip gücendirmiştir. Bu terbiyesizliğin cezası olarak bu olaydan üç gün sonra iki rind bir gece evini basıp kendisini öldürmüş, nesi varsa alıp götürmüşlerdir. Menakibu'l-Arifin'de adı el-Hac Kâşi, Mevlânâ'nın Mektubunda Tacu'd-Din olarak geçen kişinin, Ahi Evren'in mektubunda adı geçen Tacu'd-Din-i Kâşi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Mevlânâ'nın mektubunu götürdüğü Emir Seyfu'd-Din, Ahi Evren'in «Menahic-i Seyfi» adlı eserini sunduğu Emir Seyfu'd-Din Tuğrul olup (Bk. Bursa Eski Eserler Ktp. H. Çelebi kısmı nr. 1184, yp. 60b.) Kırşehir Emiri'dir. Mevlânâ'nın mektuplarını neşreden Prof. F. N. Uzluk ile bu mektupları tercüme eden Abdülbaki Gölpınarlı'nın kimliğini tesbit edemedikleri bu emir, I. Alâu'd-Din Keykubad'ın haslarından idi. Harput Kal'ası'nın fethi sırasında burçlara sancağı diken Emir Tuğrul (Bk. İbn Bibi, s. 440) aynı kişidir. Mevlânâ'nın ve Sadru'd-Din Konevî'nin mektuplarını Kırşehir'e götürülen bahsi geçen Tacir Tacu'd-Din Kâşi'nin, Mevlânâ ve çevresindekiler tarafından sevilmeyen bir kişi olduğu Eflâkî'nin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Muhtemelen 658 (1260)'da IV. Ruknu'd-Din Kılıçslan, Konya'da yalnız başına tahta oturunca bu zat da Ahi Evren ve birçok yakınları, bazı Türkmen ümera gibi öldürülüp malı ve mülkü müsadere edilenlerden biridir. Eflâkî, Mevlânâ'ya keramet payı çıkarmak için olayı tahrif ederek vermektedir.

52) Ahi Evren'in bu eseri de bugüne kadar bulunamamıştır.

sultanı Herat Kadısı Fahu'l-Mille ve'd-Din bana sordu»⁵³ cümlesi geçmektedir. Ahi Evren bir çok eserlerinde Fahu'd-Din-i Razi'den nakiller yaptığı, adını hürmetle andığı gibi aynı mektubun bir yerinde de «İmamul-ekmel bana haber verdi»⁵⁴ derken gene Fahu'd-Din-i Razi'yi anmaktadır. Yukarıda metnini sunduğumuz kayıttaki tarih yanlıştır. Bu yanlışığın müstensih hatasından kaynaklandığı muhakkaktır. Ancak bu yanlışığı düzeltmek için aynı mektubun bir başka nüshasını bulamadık. Bu mektupta Herat Kadısı diye anılan Fahu'd-Din-i Razi 606 (1209) yılında öldüğü gibi bu tarihte ne Ahi Evren ne de Tusî hayatta değildir. Üstelik mektubun muhatabı olan Konevî de hayatta değildir. Tusî'nin 597 (1200)'de doğduğu göz önünde bulundurulursa Fahu'd-Din-i Razi'ye talebe olamayacağı ve Razi'nin sorusuna da muhatab olmayacağı gayet açıktır. Oysa Ahi Evren Şeyh Nasîru'd-Din 567 (1171) yılında doğmuş, bir süre Fahu'd-Din-i Razi'ye talebe olduğu, Fahu'd-Din-i Razi'den bazı tercümeleler yaptığı⁵⁵ görülmekte ve ondan geniş ölçüde yararlandığı ve etkilendiği rahatlıkla farzedilmektedir.⁵⁶ Dolayısıyla bu mektup da, diğer mektuplarda Hacı Nasîrüd-Din'in adının geçmesi yukarıda belirttiğimiz gibi tamamen Yar Ali Şirazî ve diğer müstensihlerin ilâve ve tahriflerinin eseridir.

VIII — Diğer önemli bir husus da şudur: Yukarıda da belirttiğimiz gibi Molla Abdu'r-Rahman Cami'den önce Sadru'd-Din Konevî ve Hacı Nasîrüd-Din-i Tusî'den bahsedenler bu iki bilgin arasında karşılıklı mektuplaşmadan söz etmedikleri halde, Konevî ve Ahi Evren Şeyh Nasîrüd-

53) Ayasofya Ktp. nr. 2412, yp. 95 b :

سألني مولانا قاضي القضاة ملك العلماء والمحققين فخر الملة والدين قاضي هرات
حين استفدته بخدمته وذلك في شهر سنة ست و سبعمين و ستماية .

54) Ayasofya Ktp. nr. 2412, yp. 93 b.

55) Fahu'd-Din-i Razi'nin «Kitabu'l-Hamsin fi usûli'd-Din» adlı eserinin Ahi Evren tarafından Farsça'ya tercüme edildiğini tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu tercümenin bilinen tek nüshası Ahi Evren'in «Tabsira» ve «Metali'ul-İman» adlı eserleriyle bir arada ve Reşid Ef. Ktp. nr. 333'dadır.

56) Ahi Evren Şeyh Nasîrüd-Din'in «Yezdan-şinaht» adlı eseri ile Fahrü'd-Din-i Razi'nin «Kitabü'l-hamsin» ve «Cevab-name-i ta'ziyyet» adlı eserleri (Bk. Çihardeh Risale, s. 51 - 95) karşılaştırıldığı zaman Fahr-i Razi'nin Ahi Evren üzerindeki derin etkisini görmemek mümkün değildir. Ayrıca Ahi Evren, eserlerinde onu saygı ile anmakta ve ondan nakiller yapmaktadır. (Bk. Letaif-i hikmet, Esad Ef. Ktp. nr. 2880, yp 15 a, 53 b, 54 b). Ahi Evren ile Mevlânâ arasındaki münazaanın sebeplerinden biri de Mevlânâ'nın akılcı olduğu için Fahrü'd-Din-i Razi'ye karşı olması (Bk. Mesnevi'nin VII' Cildi, Şarkiyat Mec. VI. 16) Ahi Evren'in ise, Anadolu'da Fahrü'd-Din-i Razi'nin akılcılığını temsil etmesidir. Gene Razi'nin etkisiyle Konevî'nin fikirlerini kabul etmemektedir.

Din'e zaman bakımından çok yakın olan Eflâkî (757/1356) «Menakibü'l-arifin»inde Şeyh Nasîrû'd-Din (Ahi Evren) veya Nasîrû'd-Din'den bahsederken! «Her türlü ilimde Sadru'd-Din Konevî ile at başı giderdi.»⁵⁷ derken bu iki bilgin arasındaki karşılıklı mektuplaşma tarzında sürdürdükleri tartışmalarını kasetmiş olmalıdır.

IX — Bilindiği gibi Hâce Nasîrû'd-Din, Şîfidir. Mezheb bakımından Sünnî olan Sadru'd-Din Konevî'ye yazılan mektuplarda şîilik belirtilerine hiç raslanmamaktadır. Vakıa sünnilik belirtileri de görülmemektedir. Fakat eğer bu mektuplar bir şîî bilgin ile sünnî bilgin arasında teati edilmiş olsaydı mektuplarda bu husus kendini gösterirdi.

X — Diğer taraftan Ahi Evren'in Konevî'ye yazdığı mektuplardaki düşünce yapısı ile, özellikle Farsça olarak yazılan mektupların dil ve üslûb özelliği de Ahi Evren'in Farsça olarak kaleme aldığı eserlerin dil ve üslubunu okşamaktadır. Ancak bu mektupların ilmî olanları Arapça olarak yazıldığı için geniş bir karşılaştırma yapmak ve numûneler sunmak mümkün olmamaktadır. Bununla beraber Ahi Evren'in kısa adı «Tabsire» olan «Tab-siretü'l-mübtedi ve tezkiretü'l-müntehi» ve «Menahic-i seyfi» adlı en mütedavil eserleri ile «Mükâtebat»ın Yar Ali Şirazî nüshasında⁵⁸ bulunan Farsça mektuplar karşılaştırılınca, aralarındaki dil ve üslûb benzerliği görülebilmektedir.

XI — Bu arada akla şöyle bir faraziye gelebilir. Sadru'd-Din Konevî Kırşehir'e yerleşen Ahi Evren Şeyh Nasîrû'd-Din Mahmud ile mektuplaştığı gibi, ola ki, Hâce Nasîrû'd-Din-î Tusî ile de bir veya iki defa mektuplaşmıştır. Sonraki asırlarda lakapları aynı olan bu iki farklı bilginden Ahi Evren aradan çıkarılarak mektupların tamamı Nasîrû'd-Din-i Tusî'ye mal edilmiş olması düşünülebilir. Hatta Yar Ali Şirazî ve başkalarının yanılmasının sebebi de Konevî'nin lakapları aynı olan iki ayrı şahısla mektuplaşması olmuştur.

Bu güne kadar bu faraziyeyi doğrulayacak bir hususa raslamadığımızı rahatlıkla söyleyebiliriz. Bununla beraber söz konusu mektupların ilmî bir neşri yapıldıktan sonra bu faraziyenin tutarlılığı hakkında kesin birşey söylemek o zaman mümkün olabilir.

Bu geniş ve tafsilatlı açıklamalardan sonra üzerinde durmamız gereken diğer önemli bir hususta şudur: Yukarıda da belirtildiği gibi iki bilginin birbirine yazdıkları mektuplarda açık olarak Tusî'nin tam adı geçmektedir. Bunun da sebebi şöyle izah edilebilir.

57) Menakibü'l-Arifin, I, 188.

58) Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2349, yp. 24 b - 27 b.

Durum öyle gösteriyor ki, Yar Ali Şirazî bu mektupları neşrederken hemen her mektuba kısa bir takdim yazmış ve bu takdimlerde Tusî'nin tam adını yazmıştır.⁵⁹ Şayet bu mektupların metninde Ahi Evren'in adı Şeyh Nâsîrü'd-Din veya Nasîrü'd-Din Mahmud el-Hoyî olarak geçiyor idiyse, haliyle bu farklılığı gidermek için metinde de tahrifat yapılarak buralara da Tusî'nin adı yazılmıştır. Zaten mektuplarda geniş ölçüde metin tahrifatı yapıldığı nüshalar arasındaki geniş farklılıktan anlaşılmaktadır. Ancak bu mektupların aslı -ki, Sadru'd-Din Konevî'nin kütüphanesinde bulunan özel defterleri içinde muhafaza edilmekte idiler- günümüze kadar gelmediği için bu hususu tahkik etme imkânından mahrum bulunuyoruz. Bununla beraber bazı mektuplarda Hacı Nasîr'in adı açık değildir. Bilindiği gibi Tusî meşhur ve tanınmış bir şahsiyettir. Onun isminin (Lakabının) farklı şekillerde yazılmaması gerekirken Nasîrü'd-Din, Nâsîrü'd-Din ve Nasrû'd-Din olarak yazıldığı görülmektedir.⁶⁰ Buna karşılık Ahi Evren tarihin karanlıklarında unutulmuş bir şahsiyettir. Onun ismi (Lakabı) yaşadığı asırdan itibaren «Şeyh Nâsîrü'd-Din»⁶¹ «Şeyh Nasîrü'd-Din»⁶² ve «Şeyh Nasrû'd-Din»⁶³ olarak yazıla gelmiştir. Bu bakımdan muhtemelen mektuplarda da Ahi Evren'in adı böyle farklı şekillerde yazılmış idi. Bunun sonucu olarak «Mukâtebat»ın bazı nüshalarında da bu farklılık kendini göstermektedir.

MEKTUPLARDA MÜNAKAŞA KONUSU :

Biraz da mektuplarda münakaşa ettikleri konulara değinelim. İki bilginin münakaşaları çoğunlukla İbn Sina'nın fikir ve görüşleri etrafında dönmektedir. Konevi daha çok soru sorma durumundadır. Ahi Evren'e yönelttiği sorularda bazen İbn Sina'nın belli bir görüşünü reddetmekte ve bu itirazlarında «el-Milel ve'n-nihal» sahibi Şehristanî'nin İbn Sina'ya yönelttiği tenkitlere dayanmaktadır. Bazen de İbn Sina'nın belli bir görüşünün açıklanmasını istemektedir. Ahi Evren de onun soru ve itirazlarına cevap verirken genel olarak İbn Sina'yı müdafaa etmekte, «Şeyhu'r-Reis'in mak-

59) Kendisinin istinsah ettiği nüshada bu takdim yazıları mevcut olduğu gibi ondan sonra da meydana getirilen nüshalara bu takdim yazıları aynen intikal etmiştir.

60) Meselâ : Bk. Mevlâna Müzesi Ktp. nr. 1633, yp. 112 b, 113 a, ayrıca Kırş Ahval u âsâr-ı Hacı Nasir-i Tusî, s. 51 - 55.

61) Bk. Konya Yusufâğa Ktp. nr. 4866, yp. 1 a; Menakib ül-arifin, I, 119, Kühü'l-ahbar, V, 62 - 63.

62) Menakib ül-arifin, II, 360; Halet Ef. İlâvesi Ktp. nr. 92, yp. 1 a.

63) Ahi Evren Vakfiyesi, Kırşehir Turizm Derneği, nr. 4; Menakib-ı Şeyh Sadru'd-Din Konevî, Esad Ef. Ktp. nr. 1753, yp. 15 a.

sadı şudur.» veya «Bunu demek istemiştir» diyerek onun görüşlerine açıklık getirmeye çalışmaktadır.⁶⁴ Yukarıda da değinildiği gibi iki bilgin zaman zaman birbirlerine eserlerini göndererek kritik etmekte. Bu fikir alış verişi sonunda Ahi Evren ile Konevî'nin birbirlerini etkiledikleri de bir vakıadır. Bu husus ayrı bir yazımızın konusu olacağından burada bu konuya girmiyoruz.

Şehristanî'nin İbn Sina'ya reddiye niteliğinde «Masaraa», «Musaraât» ve «Musari'» diye bilinen bir eser yazdığı bilinmektedir.⁶⁵ Şehristani bu eserinde İbn Sina'nın muhtelif eserlerinde Mantık, Tabiiyyât ve İlâhiyyât'a dair bazı görüşlerine birtakım itirazlar yöneltmekte ve bu itirazlarını yedi mes'eledede toplamaktadır. İbn Sina'nın sözlerinde düştüğü tenakuzları, kullandığı delillerin isabetsiz ve tutarsızlıkları dile getirmeye çalışmaktadır.

Ahi Evren ile Sadru'd-Din Konevî'nin birbirlerine yazdıkları mektupları ihtiva eden Ayasofya Ktp. nr. 2358 deki mecmuanın içinde (1b-118a) Şehristanî'nin İbn Sina'ya yönelttiği itirazlara karşı İbn Sina'yı müdafaa eden «Musari'ül-Musari'» adlı bir eser bulunmaktadır. Bu eserin önsözünde yazarı, Tacu'd-Din Ebi'l-Feth Muhammed b. Abdu'l-Kerim eş-Şehristanî'nin İbn Sina'nın eserlerinde yer alan bazı felsefi meselelere itirazlarda bulunduğunu ve İbn Sina'ya karşı savaşa koyulduğunu ileri sürerek eserine bu anlama gelen «Masaraa» adı verdiğini, bu eserdeki iddiaları inceleyince insaf ölçülerinin dışına çıkmış olduğunu, haksız tenkidlerin bulunduğunu, bu eserdeki yanlışlıkları ortaya koymak haksızlıkları gidermek amacıyla bu eseri kaleme aldığını, tamamladıktan sonra da «Musari'ül-Musari'» diye adlandırdığını bildirmektedir.⁶⁶ Yazar konuya girince de yedi mesele halinde önce Şehristanî'nin eserinin tam metnini sunmakta sonra da her mes'eledede yer alan Şehristanî'nin itirazlarına cevap vermektedir. Eserin sonunda da bu sahifeleri yazanın maksadı İbn Sina'yı müdafaa ve böylece bu savaşta ona yardım etmek olmadığı, bilakis maksad hakikatın ortaya çıkmasını sağlamak, doğruya yönelmek, insaf ölçüleri içinde hak ve hakikatı belirtmek olduğu bildirilmektedir.⁶⁷ Yazar bu kaydı koymakla beraber eserinde İbn Sina'yı müdafaa etmekte ve yer yer Şehristanî'yi garazkârlıkla ve yanlış anlama ile itham etmektedir.

İmdi bu eserde, Şehristanî'ye karşı İbn Sina'yı müdafaa eden, yani

64) Örnek olarak bk. Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2412, yp. 65 b, 72 a, 73 a.

65) Keşfu'z-zunun, II, 1703.

66) Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2358, yp. 1 b - 2 b.

67) Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2358, yp. 118 a.

«Musari'ül-Musari» adlı eserin yazarının Ahi Evren Şeyh Nasîru'd-Din Mahmud olduğunu belirleyen durumlar mevcuttur.

I — Bu eserin içinde bulunduğu mecmuanın 1a sahifesine yazılan

مصارع المصارع في محكمة بين الشهرستاني وابن سينا من قبل علم
الملازم ورسالتان اخريتان

ibaresi mecmuada bulunan diğer iki risale ile birlikte bu eserde de İbn Sina (Konevi ve Şehristani'ye karşı), savunulmaktadır. Sözü edilen iki mektubun takdim kısmında Hâce Nasîru'd-Din'in adı geçmekle beraber biz bu mektupların Tusî tarafından Konevî'ye yazılmış olamayacağını etraflı bir şekilde açıklamış bulunuyoruz. Kısacası Ahi Evren'in başından geçen olaylar sebebiyle zamanla unutulduğu için eserlerinin birçoğu başka yazarlara mal edildiği gibi Konevi'ye yazdığı mektupları da lakabdaşı Nasîru'd-Din-i Tusî'ye nisbet edilmiş olduğu görülmektedir. Hatta bu mektupların Yar Ali Şirazi tarafından Tusî'ye mal edildiğini de yukarıda açıkladık. Bu durumda yukarıda sözü edilen mecmuada bulunan iki mektup Ahi Evren'e ait olduğuna göre, «Musari' ul-Musari'» adlı eserin de ona ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Rahmetli Hocam Muhammed Tancı bu mecmuada bulunan iki mektubun Tusî'ye ait olduğunu farzederek «Musari'ul-Musari'» adlı eserin de Tusî'ye ait olacağını ileri sürmüştür.⁶⁸

II — Yukarıda belirttiğimiz gibi Sadru'd-Din Konevî, Ahi Evren'e yazdığı mektuplarda İbn Sina'ya yönelttiği itirazlarda bazen Şehristani'ye dayanmaktadır. Buna göre Konevî'den gelen itirazlar Şehristani'ye dayandığı için Ahi Evren'in onun «Musari'»ine reddiye yazma ihtiyacı duyduğu anlaşılmaktadır.

III — Eserde yazarın adını belirtmemiş olması da bu eserin Ahi Evren'e ait olduğuna dair görüşümüzü destekler. Çünkü Ahi Evren eserlerinde adını açıklamamayı prensip haline getirmiştir. Ortaya çıkardığımız 20 kadar eserinden hiç birinde adını açıklamamıştır. Oysa Tusî için bu durum söz konusu değildir.

IV — Bu eserin tek nüsha halinde günümüze gelmesi ve bugüne kadar ikinci bir nüshasının bulunmaması da bu eserin Ahi Evren'e ait olduğunu doğrular. Çünkü Ahi Evren tarihin karanlıklarında unutulmuş, eserleri başkalarına mal edilmiş, bazıları kaybolmuş, bilinenler ise, mahdud nüshalar halinde (8 eseri tek nüsha halinde bulunuyor) günümüze gelebilmiştir. Gene Tusî için bu durum söz konusu olmadığı gibi eskiler de Tusî'nin böyle bir eserinin bulunduğundan bahsetmemişlerdir.

68) İslâm Ansiklopedisi, Şehristani Maddesi, XI, 395 - 396.

YANILMANIN MEYDANA ÇIKIŞ SEBEPLERİ :

Bu tarihi hatanın ortaya çıkışında bir kasıt olacağına ihtimal vermek zordur. Elbet bu tarihî hatanın ortaya çıkışı 500 küsur yıl devam etmesinin bir takım sebepleri vardır. Başta Yar Ali Şirazî olmak üzere eskileri bu hataya düşüren bu sebeplerin başında Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-Din Mahmud el-Hoyî'nin siyasî ve fikrî mücadelelerinin sonucu olarak başından geçen felâketler gelmektedir. Bu bakımdan Ahi Evren'in hayatındaki badireli dönemlere kısaca değinmekte yarar görüyoruz.⁶⁹

Yukarıda belirttiğimiz gibi Ahi Evren 602 (1205) yılında Anadolu'ya gelmiş, ilk yerleştiği yer olan Kayseri'de bir Dabbağ (Dericilik) atölyesi kurmuş, bir taraftan bir san'atkâr olarak san'atkârları belli bir iş ve san'at ahlâkı ve prensipleri içinde organize ederek Ahi Teşkilâtını kurmuş, bir yandan da bir ilim adamı olarak gene Kayseri'de Dabbağlar çarşısı içinde yaptırdığı cami ve zaviyede ilim ve irfan eğitim ve öğretimi ile uğraşmıştır. Şeyhi Evhadü'd-Din Kirmanî'nin kızı olan eşi Fatma Bacı'nın da bu sırada genç kızlara örgücülük ve dokumacılık yaptırarak Anadolu Bacıları (Bacıyan-i Rum) teşkilâtını kurduğunu burada belirtmiş olalım.⁷⁰

Ahi Evren I. İzzü'd-Din Keykavus ve I. Alâü'd-Din Keykubad dönemlerinde gayet müreffeh ve itibarlı bir kişi iken, II. Gıyasü'd-Din'in Ahilerin en büyük hamisi olan babası I. Keykubad'ı zehirleterek tahtu geçmesi, Ahi Evren'in de tepkisini mucib oldu. Sultan, Sa'dü'd-Din Köpek olayını bahane ederek Ahi Evren ile birlikte birçok Ahi ileri gelenlerini tutukladı.⁷¹ İşte bu sırada Moğollar Anadolu'ya girdi. Kösedag yenilgisinden sonra Tokat, Sivas savaşı olarak Moğollar'a teslim olurken Kayseri'de Ahiler ve Bacılar şehri Moğollar'a karşı müdafaaya karar verdiler.⁷² Sonunda Moğollar şehre girmeği başarınca Ahi iş-yerlerini yakıp, yıkıp yağma ettiler, onbin-

69) Bu çalışmamızla Ahi Evren'in hayat hikâyesi detaylı olarak bilinir bir duruma gelmiştir. Bu konuda bazı yayınlarımız olmuş ve olacaktır.

70) Anadolu Bacıları hakkında ilk ve tek fikir yürütmüş olan şahıs Rahmetli Fuad Köprülü olmuştur. Bk. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, s. 159 - 161. Bu konuda «Anadolu Bacıları Teşkilâtı'nın Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?» adlı makalemiz için bak. Belleten, XLV/2, 457 - 472.

71) Menakıb-i Evhadü'd-Din-i Kirmanî, s. 140 - 142. Baba İlyas'ın da bu olaylar sırasında tutuklandığını bazı müritlerinin öldürüldüğünü Elvan Çelebi'nin «Menakıbü'l-kudsiyye»sinden öğreniyoruz. Bk. Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 4937, yp. 24 b - 25 a.

72) İbn Bibi, s. 528 - 531.

lerce Ahi ve Bacı'yı da esir alıp götürdüler.⁷³ Bu olay sırasında hapiste bulunan Ahi Evren'in eşi Fatma Bacı'da esirler arasında bulunuyordu.⁷⁴ Şüphesiz bu felâkette öldürülenler ve esir düşenler Ahi Evren'in talebe ve müritleri, yakılan ve yıkılan yerler Ahi İş-yerleri, talan edilen mallar Ahilerin malları idi. Bu olay Ahi Evren'i derin bir üzüntüye garketmiş olmalı ki, hapisten çıktıktan hemen sonra Celâlü'd-Din Karatay'a sunduğu eserinin önsözünde şöyle demektedir: «Düşündüm ki, beş seneden beri bir hatam ve suçum olmaksızın feleğin okundan almış olduğum yara ve zamanın insanlarından gördüğüm zulüm ile iradem elden çıkmış, fikir hayatım yıkılmış, perişan bir gönül, dağınık bir düşünce ile gönül ehlinin seveceği, zevk-i selimi olanların beğeneceği bir eseri (ibareyi) ortaya koymayı imkânsız gördüm. Neredeyse aznim yıkılacak, teşebbüsüm neticesiz kalacaktı. Allah'a yalvarmam ile İlâhî inayet imdadıma yetişti de bu işi başırdım.»⁷⁵

Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-Din, hapisten çıktıktan sonra Moğollarla, Moğol yanlısı iktidarlar ve zümrelerle mücadelesini sürdürmüştür. Mevlânâ'nın hocası Şems-i Tebrizi'nin öldürülmesi (645/1247) olayına da adı karışan Ahi Evren bu olaydan sonra Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-Din Çelebi ile birlikte Kırşehir'e yerleşmiştir. Daha önce Kayseri'de kurmuş olduğu teşkilâtı bu defa Kırşehir'de kurmuştur. Bir yandan da te'lifat ile uğraşmış ve en kıymetli eserlerini vermiştir. Ancak 658 (1260) yılında Moğollar'ın desteği ile IV. Rüknü'd-Din tahta geçince Ahi Evren Moğol yanlısı olan bu iktidara karşı isyan etti. Bu isyanı bastırmaya memur edilen Moğol asıllı, Mevlânâ'nın dostu ve müridi Nuru'd-Din Caca, isyanı bastırıp şehre (Kırşehir'e) girince Ahi Evren'i, yakınlarını kâmilan kılıçtan geçirdi.⁷⁶ Bu felâketin tarihi, gün olarak 1 Nisan 1261 (27 R. Evvel 659) dir.

İşte Ahi Evren'in Moğollarla ve Moğol yanlısı iktidarlara mücadelesi, iktidarların Ahi Evren ve çevresi üzerinde şiddetli fikrî ve siyasî baskı kurmalarına sebep oldu. Anadolu Selçukluları zamanında Kırşehir, Aksa-

73) Menakib-i Evhadü'd-Din-i Kirmanî, s. 68 - 71; Ebü'l-Ferec Tarihi, II, 542; İbn Bibî, s. 530.

74) Menakib-i Evhadü'd-Din-i Kirmanî, s. 70 - 71.

75) Medh-i fakr u zemm-i dünya, Fatih (Süleymaniye) Ktp. nr. 5426, yp. 230 a.

76) Bu olaya işaret eden tek tarihçi Kerimü'd-Din Aksarayî'dir. Bk. Müsameretü'l-ahbar, s. 75. Olayın tafsilatını «Ahi Evren'in öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tesbiti» adlı makalemizde yazmış bulunuyoruz. Bk. Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1982, sayı 12, 5. 521 - 540.

ray, Karaman, Çankırı ve Denizli'de Moğollar'a ve Moğol yanlısı iktidarlara karşı direniş mahiyeti arz eden Anadolu'daki Türkmen İsyanları incelendiği zaman bu isyanların çoğunlukla Ahiler tarafından yönetildiği görülür. Bu durum Anadolu Selçukluları devrinde Ahilerle Türkmenlerin aynı meslek ve meşrepte olduklarını ve müşterek bir dini ve siyasi anlayışın mücadelesini sürdürdüklerini göstermektedir.⁷⁷ İşte bunun sonucu olarak Moğollar'ın Ahi ve Türkmenler aleyhinde sürdürdükleri kesif propagandalar⁷⁸ Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu olan Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-Din Mahmud'un tarihin karanlıklarında unutulmasına sebep olmuştur. Ölümünden yüz sene sonra Ahi Evren'in tamamen unutulmuş veya iyi bilinmez olduğu görülmektedir. Böylece Yar Ali Şirazi ve başkaları, Sadru'd-Din Konevî'nin defterleri arasında Şeyh Nasîrü'd-Din adında birinin Konevî'ye mektup yazdığını ortaya çıkardıkları zaman bu Nasîrü'd-Din'in kim olduğunu tesbite çalışırken hataen Konevî ile İranlı Nasîrü'd-Din-i Tusî'nin mektuplaştıkları iddiasını ortaya atmışlardır.

Sadru'd-Din Konevî'nin de yakınlarına, yakınlarının da kendisine yazdıkları mektupları «Nafahatü'l-ilâhiyye» adlı eserinin sonunda yayınladığı halde Ahi Evren'e yazdığı mektupları, Ahi Evren'in de kendisine yazdığı mektupları yayınlamamasının sebebi, Ahi Evren üzerindeki şiddetli siyasi baskıların eseridir.

Diğer taraftan Ahi Evren ile Mevlânâ ve çevresi arasındaki fikrî, siyasi ve ırkî ayrılıklardan kaynaklanan bir mücadelenin mevcut olduğuna işaret etmiştik.⁷⁹ Bu dönemde iktidarların özellikle Moğollar'ın himayesini

77) Zaten eski kaynaklar da bu iki zümreyi kesin hatlarla birbirinden ayırmış değiller. Üstelik İbn Battuta Anadolu'da pekçok Ahi zaviyesinde misafir olarak bulunmuş ve Ahilerin Türkmen olduklarını veya Ahiliğin Türkmenlerin mesleği olduğunu belirtmiştir. (Bk. Seyahat-name Tercümesi, I, 312 - 337). Diğer bazı ilk kaynaklarda da bu kabil ifadeler vardır.

78) Bu devrin resmî tarihçilerinin Türkmenler aleyhindeki tutumları, onları dinsiz ve harici olarak tanıtmaları bu propagandaların ne kadar kesif ve etkili olduğunu gösterir. Meselâ : Bk. İbn Bibi, s. 502, 725 - 730; Müsameretü'l-ahbar, s. 123 - 126; el-Veledü's-şefik, Fatih Ktp. nr. 4518, yp. 21 a, 48 b, 108 a; Ebü'l-ferec Tarihi, s. 540; Ravzatü'l-küttab, s. 56.

79) Mevlâna'nın Türkmenlere ve Türkmen Babalara karşı olduğuna dair Menakibü'l-arifin'de mütaaddid hikâyeler vardır. Eflâkî'nin Ahi Evren hakkındaki tezyif ve tahkir edici iddiaları (I, 119, 188 - 190), Mevlânâ'nın Evhadü'd-Din Kirmani (Aynı eser, I, 498 - 499), Ahi Evren'in dostu Hacı Bektaş (Aynı Eser, I, 225, 276, II, 755 - 758) ve nihayet Baba Merendi (Aynı eser, I, 146 - 147) gibi daha pekçok Ahi ve Türkmen'e karşı menfi tutumu bu iddianın delilidir. Mevlânâ ve Mevlevilerin Türkmenlere karşı olduklarını ilk defa Merhum Fuad Köprülü tesbit edip konu üzerinde ısrarla durmuştur. (Bk. Anadolu'da İslâmiyet,

kazanan Mevlânâ ve Mevlevîler Anadolu'da fikrî hakimiyet kurmuşlar ve Ahi Evren'in temsil ettiği fikrî harekâtın silinmesine gayret sarfetmişlerdir. Üstelik Mevlânâ ve çevresi Ahi Evren'i haysiyetden mahrum, ahlâkî ve ruhî buhran içinde, rezilane bir hayat süren kişi olarak tanıtmışlardır.⁸⁰ Bunun sonucu olarak Yar Ali Şirazî ve diğerleri Ahi Evren'i tanımış olsalar bile, Sadru'd-Din Konevî'nin böyle mübtezel biri ile mektuplaşacağına ihtimal vermeyerek Konevî ile Nasîrû'd-Din-i Tusî'nin mektuplaştıkları hükmüne varmış olabilirler. Meşhur biyograf Kâtib Çelebi'nin Ahimizin 20 eserinden sadece birini tanıtmayı, onu da Konevî'ye nisbet ederek bildirmesi düşündürücüdür.

Bilinen bir husustur ki, eskiden bir ilim ve fikir adamını tanıtan, eserlerini okutmak, şerhetmek suretiyle yayanlar ve yayınlıyanlar çoğunlukla o bilginin talebeleri ve temsil ettiği fikrî ekolün mensupları olmuştur. Yukarıda işaret edildiği gibi Ahi Evren'in talebeleri ve gönüldaşları iki defa katliama tabi tutulmuşlardır. Bu durum Ahi Evren'in ebter (Muakkibsiz) kalmasına sebep olmuştur. Ancak yarı cahil sayılabilecek esnaf ve san'at-kârlar arasında adı ve şöhreti devam etmiştir. Bu çevreler ise, kültür seviyelerinin icabı olarak, onu menkibeleşirmiş ve efsanevî bir şahsiyet haline getirmişlerdir. Bu menkibe ve halk rivayetlerinde bazı tarihî gerçeklerin saklı olduğunu da görmekteyiz.⁸¹

NETİCE :

Anadolu Selçukluları döneminde Türkmen İsyanları'nın (Baba İshak İsyanı gibi) sebep ve mahiyeti tam olarak bilinmediği gibi, Türkmenler tarafından kurulan Ahi Teşkilâtı'nın da ilk defa ne zaman kurulduğu ve na-

Edebiyat Fak. Mec. II, 79 - 80; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, s. 100). Franz Taeschner de Mevlânâ ve Mevlevîlerin Ahi Teşkilâtına karşı olduğunu ilk defa doğru olarak tesbit ettiği anlaşılmaktadır. (Bk. Türk Ahiliği ve Mevlânâ ile Münasebatı, Çağrı, Sayı 113, s. 2 - 5).

80) Menakibü'l-arifin, I, 119; II, 188 - 190. I, 558.

81) Meselâ : Evliya Çelebi İstanbul'daki Dabbağlardan bahsederken, Dabbağların Ahi gelenek ve kurallarını uygulamakta olduklarını kaydettikten sonra bu Dabbağların pirlерinin Ahi Evren olduğuna, yanlarında teberrüken sakladıkları, iftihar vesilesi olarak titizlikle korudukları yeşil sırık üzerinde deriden yapılmış bir bayrak bulunduğunu ve bu bayrağın Ahi Evren'den kalma olduğuna, Ahi Evren'in Zalim Sultan'a (Dehhak) karşı bu bayrağı açarak isyan ettiğine inandıklarını da kaydetmektedir. (Bk. Seyahat-name, I, 495). Yukarıda bahsi geçen Ahi Evren'in öldürülmesi ile sonuçlanan Kırşehir'deki Ahi Evren ve yakınlarının isyanı hadisesi asırlarca Dabbağlar arasında unutulmadan yad edilmiştir. Bunun gibi daha pekçok halk rivayetleri mevcuttur. Bkz. Ahi Evren'in öldürülmesi, Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 12, 5. 534 - 536.

sıl bir gelişme gösterdiği bilinmemektedir. O devirdeki Türkmen çevrelerin eser vermemiş olmaları, bu yüzden de onları, onlara muhalif olan devlet yanlısı resmî tarihçiler ile Mevlevî yazarların eserlerine bağlı kalınarak incelemek zorunda kalınması ile izah edilmektedir.⁸²

Bu çalışmamızla Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu olan, eşi Fatma Bacı vasisi ile de Anadolu Bacıları (Bacıyan-i Rum) Teşkilâtı'nın kurucusu sayılabilen Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-Din Mahmud'un gerçek şahsiyeti ve hayat hikâyesi aydınlanmış, buna bağlı olarak Anadolu Ahi Teşkilâtı'nın kuruluş ve gelişmesini takibetme imkânı doğmuş bulunmaktadır. Bununla beraber o devrin pekçok sosyal ve siyâsî olaylarının mahiyeti de anlaşılmış durumdadır. Ayrıca Ahi Evren'in 20 kadar eserinin ortaya çıkarılması o devirde Türkmen çevrelerde eser yazılmadığı veya günümüze gelmediği yolundaki iddia veya zannın da yanlış olduğu tesbit edilmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan Ahi Evren'in velûd bir yazar, eşine az raslanan bir halk filozofu, büyük bir fikir ve aksiyon adamı olduğu eserlerinin tetkikinden anlaşılmaktadır. Bu durum onun kurmuş olduğu teşkilâtın fikrî yapısını, yaşayış ve düşünüş tarzını incelememize imkân sağlamıştır. Bundan sonra çeşitli branşta araştırmacıların bu çok yönlü halk filozofumuzun farklı yönleri üzerinde yapacakları araştırmalarla, Türk ruhiyatına en uygun düşünce tarzı, milletimizin sosyal bünyesine en münasip bir ahlâk ve yaşayış şeklinin bulunabileceğine olan inancımızı burada belirtmek isteriz. Bu yoldaki çalışmalarla Ahimiz'in başka eserlerinin bulunabileceğine muhakkak nazarıyla bakıyoruz. Dostu Sadru'd-Din Konevî'ye yazdığı mektuplar onun felsefesini anlamada kolaylık sağlayacaktır.

Gene bu çalışmamızla Ahi Evren'in, Anadolu Selçukluları devrindeki fikir akımlarından birinin lideri olduğu, diğer bir fikir akımının lideri olan Mevlânâ ile aralarında derin bir fikir ayrılığı bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu ayrılığın esası ise, Ahi Evren'in şeyhi ve kayın pederi olan Evhadü'd-üd-Din Hamid el-Kirmanî ile Mevlânâ'nın şeyhi Şems-i Tebrizî arasındaki ihtilâf⁸³ ile, Ahi Evren'in hocası Fahrü'd-Din-i Razi ile Mevlânâ'nın babası

82) Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri, Trc. İ. Kayaoğlu, İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVIII, 193 - 194; Pre-Ottoman Turkey, s. 357.

83) Şems ile Kirmani arasındaki farklı düşünüş ve anlayışı Molla Camî »Nafahat«ında (s. 409) kısaca şöyle izah ediyor : «Evhadü'd-Din şuhud-i hakikata mezahir-i surî ile tevessül eder idi ve cemal-i mutlakı suver-i mukayyedatta müşahede eyler idi». Eflâkî de «Menakibü'l-arifin»inde bildirdiğine göre Şems ile Kirmanî Bağdad'da buluşmuşlardır. Kirmanî murakebe halinde iken Şems ona «Ne ile meşgulsün» diye sorar. Kirmanî de eşyanın güzelliğinde mutlak güzelliği, mahlukatın suretinde Allah'ın cemâlini seyretmekte olduğunu kasederek «Ay'ı leğendeki suda seyrediyorum.» der. Bunun üzerine Şems : «Esende çıban yoksa

Bahaü'd-Din Veled arasındaki mücadelenin⁸⁴ Anadolu'da sergilenişinden ibarettir. Moğollar'ın Anadolu'ya gelmesi ile siyasî bir mahiyet de kazanmıştır. Mevlânâ'nın temsil ettiği fikri hareket Moğol himayesini kazanarak Anadolu'da fikri üstünlük kurduğu da bu çalışmamızla varılan sonuçlardan biridir. Durum böyle olunca Türk Kültür Tarihi'nde önemli yeri bulunan Mevlânâ ve Mevleviliğin yeniden gözden geçirilmesi ve değerlendirmeğe tabi tutulması bu sahanın mütahassısları tarafından rahatlıkla kabul edileceğini umuyoruz. Böylece zevkli bir araştırma sahası doğmuş bulunmaktadır.

niçin başını kaldırıp onu gökte seyretmiyorsun» diyerek Kirmani'yi tenkid etmiştir. Bk. Menakibü'l-Arifin, II, 616 - 618; Nafahatü'l-üns, s. 520, 661. Mevlânâ da Evhadü'd-Din'in bu anlayışını kınamıştır. Bk. Menakibü'l-Arifin, I, 440. Şihabü'd-Din Sühreverdi de bu anlayışı ve tasavvufi meşrebinden dolayı Kirmaniye «Muhtedi» (Bid'atçı) dediği rivayet edilir. Bk. Tarih-i guzide (E. Brawn neşri), I, 788, Nafahatü'l-üns, s. 660.

84) Bilindiği gibi Fahrü'd-Din-i Razi «Akılcı» Babatü'd-Din Veled «Sezgici» dir. Bu yüzden aralarında münakaşalar olmuştur. Babatü'd-Din Veled «Maarif»-inde (I, 82) Razi'yi tenkid etmekte, oğlu da «Mesnevi»sinde (V, 264) onu yermektedir. Ayrıca Mevlânâ'nın akla ve akılcılığa şiddetle karşı olduğu da bilinen bir husustur. İbn Sina ve Fahr-i Razi'nin yolunda olan Ahi Evren ile Mevlânâ arasındaki ayrılığın ne kadar derin olduğu böylece anlaşılabilir olur.

از سر شهوت و خبیری انرا کلبه در بختت دان کنی
 و امام حاف مفاع ربه و نھی النفس عن المعوی فان الجنة
 هی الماوی و صدقة البسر تطفی غضب الرب یصل العین
 دار و بود کرم مداومت می آید لعل الله یجیز بعد ذلك امرا
 و یغفر ان کما ان رکاف ان هر چه زود نرطاه شود و عمل
 در غای ضالح باذن حق دار و الحمد لله الذی سخرت له الجحیم
 الصالحان و الصلوة علی سید البشر و زیدة الکائنات محمد و آل محمد
 و علی آله الطیبین و ارواح الطاهرات ثم الکتاب
 بعون الله و بحسن توفیق

علی بد العبد الذین الخاطی الی الی المعفو ربه عند حل
 علی بن سلیمان بن یونس العنوی المعلم جاور الله عز سبانه
 فی العاشرة شهر الله المعظم رجب عمت کرنته سنه ١٠٢٠
 عفر الله طمع المؤمن و المؤمنات و المسلم و المسلمات
 الاحیاء منهم و الاموات من و عن و عرا و عرا و عرا و عرا
 و علی الله علی سیدنا محمد
 و آله الطاهرين الطیبین

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a manuscript page. The text is dense and covers most of the page area. It appears to be a religious or philosophical treatise, given the context of the Konya Mevlânâ Müzesi. The script is a cursive style, and the ink is dark on a lighter background. The text is arranged in approximately 25 horizontal lines, with some variations in line length and spacing. The overall appearance is that of an aged, well-preserved manuscript page.

و اوله که در صورت هر چه بود...

در صورتی که این... در بعضی موارد... در بعضی موارد... در بعضی موارد...

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a manuscript page. The text is dense and written in a cursive style. It appears to be a historical document or a letter, possibly related to the Kılıç Ali Paşa (Süleymaniye) Ktp. nr. 606. The text is written in black ink on a light-colored background. The script is highly stylized and characteristic of the Ottoman era. The text is arranged in several lines, with some words appearing to be in a different script or dialect. The overall appearance is that of an aged, historical document.

Levha : VII. Kılıç Ali Paşa (Süleymaniye) Ktp. nr. 606.

DÜZELTME

Sayfa 54 deki 13 nolu dipnottaki klîşe ile sayfa 63 deki 48 nolu dipnottaki klîşe, yer değiştiğinden dolayı özür dileriz.

Dr. Mikâil BAYRAM